

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים, תשע"ד
מספר 1079מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חכמים בתורה, ונבונים בחכמות אחרות הרב יהודה זולדן

חכמים ונבונים

משה רבנו פונה לעם לבחור את השופטים והדיינים:

הָבו לָכֶם אַנְשֵׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיִּדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם: וַתַּעֲנוּ אֵתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב-הַדָּבָר אֲשֶׁר-דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת: וְנָאֶקַח אֶת-רָאשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם אַנְשֵׁים חֲכָמִים וַיִּדְעִים וְנָאֶתֶן אוֹתָם רָאשֵׁים עֲלֵיכֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשָׂרֵים לְשִׁבְטֵיכֶם (דב' א: יג-טו).

משה רבנו הדגיש שהדיינים יהיו חכמים בתורה ונבונים – מבינים דבר מתוך דבר (רש"י שם). הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, א) פירש את תכונת ה"נבונים" באופן אחר:

אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים מופלגין בחכמת התורה בעלי דיעה מרובה יודעים קצת משאר חכמות כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות ואצטגנינות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו כדי שיהיו יודעים לדון אותם. ובהלכה ז' כתב עוד:

בית דין של שלשה, אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים, צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים. ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב. וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה. הרי הוא אומר: "אנשים חכמים ונבונים" הרי בעלי חכמה אמור, "ויודעים לשבטיכם" אלו שרוח הבריות נוחה מהם.

חכמים בחכמת התורה ונבונים באותן הידיעות מ"קצת שאר החכמות". הדרישה שחברי הסנהדרין ידעו חכמות נוספות מופיעה בגמרא בסנהדרין יז, ע"א:

אמר רבי יוחנן: אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה, ובעלי חכמה, ובעלי מראה, ובעלי זקנה, ובעלי כשפים, ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרי שומעת מפי המתורגמן.

הרמב"ם כתב תחומי ידע נוספים שעל חברי הסנהדרין לדעת אותם, והחידוש בדבריו הוא שדרישה זו כלולה בדברי משה על היות הדיינים נבונים.¹

כדי שיהיו יודעים לדון אותם

הרמב"ם כתב שהידיעות הכלליות הללו נחוצות "כדי שיהיו יודעים לדון אותם".² פרשני הרמב"ם – כל אחד כדרכו – הסבירו מה הצורך בידיעות בתחומים שציין הרמב"ם. למשל:

* הרב ד"ר יהודה זולדן מפקח מרכזי להוראת תלמוד ותורה שבעל פה בחינוך הדתי ומרצה במדרשה לנשים באוניברסיטת בר אילן.

¹ הרמב"ם (הל' קידוש החודש יא, ד) כתב גם הוא שהידיעות הקשורות לסוד העיבור הן בידי הנבונים: "סוד העיבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו ואינן מוסרין אותו לכל אדם אלא לסמוכים נבונים". גם את העדים שהעידו על החודש הגדיר הרמב"ם (הל' קידוש החודש ג: טז) נבונים: "ואם עמדו העדים בעדותן ונמצאת מכוונת והרי העדים אנשים יודעים ונבונים ונחקרה העדות כראוי, מקדשין אותו וחוזרין ומונין לאותו החדש מיום שלשים הואיל ונראה הירח בלילו". על שבט יששכר נאמר: "וּמִבְנֵי יִשְׁשָׁכָר יִדְעֵי בִּנְיַן לְעֵתִים" (דבה"א יב: לג) – "ר' יוסי אומר: לעיבורים, לדעת מה יעשה ישראל באיזה יום יעשו מועדים" (במדבר רבה יג, טו). הרמב"ם (הל' קידוש החודש יז, כד) כתב ש"הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו". הבינה בהקשר זה קשורה לידיעות בענייני העיבור. וראו הרב יוסף קאפח, "לימודי 'חול' במשנת הרמב"ם", תחומין ב, עמ' 242–251.

² כמו הרמב"ם ראה את הדברים גם ריה"ל, כוזרי ב, סד.

רפואות – "לדעת הדברים המרפאים בטבע שנתנה השבת לדחות בשבילם אבל לא בדברים המרפאים בסגולה ולדעת מי שהשקה את חברו סם מן הסמים ומת אם ראוי אותו הסם להמית או לא וכיוצא בזה" (רדב"ז); "דגם רפואות הוא צורך תורתנו הקדושה, דיני פיקוח נפש להורות לענין מלאכה בשבת ויוה"כ ואכילה ביוה"כ" (מרכבת המשנה).
חשבון – "חשבונות וגימטראות צריך לענין מידת המקוה לידע אם הוא כשיעור ולידע אם יש פותח טפח לענין טומאת המת, וכן לענין נוטע בכרם וריבוע התחומין וכיו"ב" (מרכבת המשנה).³
תקופות ומזלות – שידעו לעבר שנים וחודשים (כסף משנה).

שפות – לדברי הרמב"ם הכוונה היא שחברי הסנהדרין "ידעו ברוב הלשונות" (הל' סנהדרין ב, ו), והכסף משנה שם מסביר: "משום דדבר זר הוא להמציא מי שידע בכל שבעים לשון, ואם לא נמצא כזה, אין זה מעכב".⁴ אין גם חובה שכל חבר מהסנהדרין ידע את כל השפות המדוברות, ודי ששניים מהם ידעו (סנהדרין יז ע"ב וברש"י). יש צורך שהסנהדרין בכללותה תכיר את השפות המדוברות.

מדובר בידיעות ממוקדות וכלליות בתחומי ידע ומדע שונים כדי שיוכלו לדון ולפסוק בשאלות הלכתיות הקשורות לעניין.

ייסוד בתי מדרש גדולים ונעלים לגדל חכמים ונבונים

כדי לדעת את תחומי הידע הללו נדרש לקיים מערכת ומנגנון שבהם ילמדו ויפתחו את תחומי הידע הללו. הראי"ה קוק אוצרות הראיה, מהד' תשס"ב, חלק ב, עמ' 239), ראה בדרישות מחברי הסנהדרין קריאה לפתח בתי מדרש בה ילמדו ויעסקו בתחומי הידע הללו:

אין מעמידין בסנהדרין... כדי שיהיו יודעים לדון אותם. הרי לך מידת השכלה גדולה שתידרש בהכרח למלאות דבר ה' במצוות התורה על ידי מינוי בית דין. לכל אלה אי אפשר בימינו, כי אם על ידי ייסוד בתי מדרש גדולים ונעלים, שלבד מידת גדולתם בתורה שהוא העיקר והיסוד, ודאי נלמד מהחכמים והמתוקנים שבכל אומה ולשון.
הראי"ה קוק מביא את דברי הרמב"ם (הל' קידוש החודש יז, כד), הכותב שחכמי ישראל למדו את עניני האסטרונומיה מהגויים, והמסקנה הנלמדת היא:

וכמקרה חכמת התכונה, הוא הדין בשאר החוכמות הנחוצות שבודאי החובה תהיה מוטלת לדעת הכל, לפי מצב החוכמות בזמן ההוא. ובעז"ה לפי כשרונותיו המצויינות, נעשה חיל לתפארת בעיני א-לוקים ואדם. אז בהיות השאיפה מתאמת לרוח התורה שהיא תקומת בית הדין והענפים המתייחסים לו, אז בהכרח תיפול תחתיה "מלחמת ההשכלה", שהרי מראשי חלוצי ההשכלה, יהיו מוכרחים להיות חכמי ישראל וצדיקים האמיתיים אוהבי ה' וחושבי שמו הראויים לדין ולהורות.

כשתלמידי חכמים יעסקו ויתעמקו בחכמות האחרות, המתח הקיים בין לימודי קודש ללימודי חול יפחת או אף ייעלם, ותלמידי חכמים יורו ויובילו בתחומי הדעת הללו.

ולא זו בלבד, אלא במקום אחר כתב הראי"ה קוק (מאמרי הראיה, עמ' 438–439) עוד:

הנה כל החוכמות אף שאינן עיקריות, מ"מ ראוי לישראל ובפרט לחכמי התורה שידעו אותן, שעל ידי זה מתקדש שם שמים, ויוכלו להגיע על ידי זה לתכלית שפירז הקב"ה בעולם את ישראל כדי להוסיף עליהם גרים ולפרסם יחודו בעולם... והנה אם היו ישראל יודעים ומבינים בכל חכמה ומדע, היו החכמות עצמן מתעלות, שכל אחת הייתה סיבה להגיע לקדושה ומעלה עליונה. כי היו מאחדין אותן עם קדושת התורה להשכיל יותר בחכמת השי"ת על ידי החכמה הניכרת בברואים ונמצא שהיו מתעלים על ידי זה עניני האהבה והיראה... עלינו להיות לאור גויים להמשיך יראת ה' וידיעת אחדותו יתברך בעולם, והכלים הנאותים על זה הוא חכמה ובינה שנגד העמים, שהם חשבון תקופות ומזלות והדברים הדומים להם, כי בזה יתקרב קץ פדות נפשנו וגאולתנו.

העיסוק במקצת החכמות מתוך תורה ואמונה מרומם את החכמות הללו ונותן להן תוכן מעמיק יותר. מכאן שהידע הנדרש בתחומים הללו הוא לא רק צורך על מנת לדעת איך לדון בהם אלא גם ערך.⁵

³ רמב"ם, הל' גנבה ח, א: "מצות עשה לצדק המאזנים והמשקלות והמידות יפה יפה ולדקדק בחשבונן בשעת עשייתן... וכן במדת הקרקע צריך לדקדק בחשבון משיחת הקרקע על פי העיקרים המתבארים בכתבי הגימטריה, שאפילו מלוא אצבע מן הקרקע רואין אותה כאילו היא מלאה כרכום".

⁴ הגמרא במנחות סה, א דורשת את שמו של מרדכי – מרדכי פֶּלְשֵׁן (עזרא ב:ב) – "שהיה יודע שבעים לשון... דהוה בליל לישניה ודורשין". וראו בעניין חובת בית דין לדעת לשונות: שו"ת רדב"ז א, של. **שולחן ערוך** חושן משפט סי' יז, ו, ובנתיבות ס"ק יא, ובשער המשפט שם ס"ק ג.

⁵ דברים אלו קשורים לסוגיית יחסו של הראי"ה קוק ללימודי חול ומדעים. ראו בעניין זה מאמרה המקיף של שפרה משלוב, "יחסו של הרב קוק לחכמות כלליות – בין חזון למימוש", סיני, קלט (תשס"ז), עמ' קסו-רו. וראו קריאתו של הראי"ה הרצוג, **תחוקה לישראל ע"פ התורה**, ג, עמ' 40, להקמת אוניברסיטה דתית. דברים דומים מהרי"ד סולוביץ'יק, **חמש דרשות**, עמ' 113. על הצורך שגם היום דיינים ידעו מדע – הרח"ד הלוי, **דבר המשפט**, עמ' 53; הרב נפתלי בר אילן, משטר ומדינת ישראל ע"פ התורה, "השכלה גבוהה והכשרה מקצועית", חלק ד, עמ' 1381–1384; הרמ"מ מלובביץ', **אוצר חידושים בש"ס**, מסכת סנהדרין פרק א, "איסור הלימוד בחכמת האומות ואופני היתר", עמ' רסג-רפח. שם עמ' רעט: "כאשר נכנסו חכמות אילו להל' יסוה"ת (פ"ג ורוב פ"ד) נעשו חלק מהתורה עצמה, וכאשר לומדים עתה את עניני התקופות וקה"ח והנהגת הבריאות בספר הרמב"ם, הרי הלימוד בזה... היינו לימוד התורה בעצמה... והנה כאשר חכמי ישראל משתמשים בחוכמות האומות עבור לימוד תורה, וכאשר מעלים את החכמות עד שנכללים בתורה עצמה, הרי ע"י חכמות אלו מוסיפים תענוג בלימוד התורה וכדתנן במשנה באבות ג, יח: 'ר' אליעזר בן חסמא אומר תקופות ומזלות פרפראות לחכמה". ושם בעמ' רפא: "ובזה יובן לשון אדמו"ר הזקן בספרו תניא קדישא. שאין איסור כאשר עושה אותן קרדום לחתוך בהן, דהיינו כדי להתפרנס מהן ברווח לעבודת ה', או

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן